

Maarten van Buuren

De essentie van

Proust

ISVW UITGEVERS

Maarten van Buuren

De essentie van Proust

ISVW UITGEVERS

INHOUDSOPGAVE

TEN GELEIDE

7

I
HET PROUST-EFFECT

9

II
BETOVERENDE BEELDEN
(DE KANT VAN SWANN)

31

III
LEERJAREN
(IN DE SCHADUW VAN MEISJES IN BLOEI)

51

IV
DE DISCRETE CHARME VAN DE ADEL
(DE KANT VAN GUERMANTES)

73

V
JODEN EN HOMOSEKSUELEN
(SODOM EN GOMORRA)

99

VI
PROUSTIAANSE LIEFDE
(DE ALBERTINE-CYCLUS)

117

VII
KUNST EN DROOM
(DE HERVONDEN TIJD)

139

LITERATUURLIJST

161

TEN GELEIDE

Marcel Proust werd geboren in 1871 in Parijs. Zijn moeder kwam uit een rijke joodse familie, zijn vader was hoogleraar in de medicijnen. Proust had een zwakke gezondheid: hij leed aan astma en die omstandigheid, gevoegd bij de toegeeflijkheid van zijn ouders, zorgde ervoor dat hij een teruggetrokken jeugd leidde waarin hij zich vooral bezighield met kunst. Zijn toekomstplannen waren vaag. Zijn vader wilde dat hij iets ging doen met zijn studie; Proust koos met tegenzin voor een carrière als bibliothecaris. Hij werd aangenomen bij de bibliotheek Mazarine, maar verscheen nooit op zijn werk. Hij besteedde zijn tijd liever aan het mondaine leven. Vanaf zijn middelbareschooltijd bezocht hij de salons van Madame Strauss (weduwe van Georges Bizet) en Madame Lemaire. Zijn eerste teksten waren op de mondaine wereld geïnspireerd. In de jaren 1890 schreef hij een autobiografische roman, *Jean Santeuil*, die beschouwd kan worden als een voorstudie van *Op zoek naar de verloren tijd*. Aan deze laatste romancyclus begon Proust rond 1907.

Ondertussen hadden ingrijpende gebeurtenissen zijn persoonlijk leven veranderd. Zijn vader was in 1903 overleden, zodat de toch al sterke band met zijn moeder nog

meer werd aangehaald. Toen in 1905 ook zijn moeder overleed, stortte zijn beschutte wereldje in elkaar. Hij verbleef een tijdje in een psychiatrische kliniek; ook zijn astmatische aandoening verergerde. Het betekende het einde van zijn mondaine bestaan.

Proust trok zich terug in een met kurk beklede kamer die hij alleen in de zomer verliet voor een vakantie aan de Normandische kust. In deze afzondering schreef hij *Op zoek naar de verloren tijd*.

Aanvankelijk zou de cyclus drie delen omvatten, maar gaandeweg nam de omvang toe, deels omdat Proust hoofdstukken invoegde waarin hij een bepaald thema (zoals de homoseksualiteit in *Sodom en Gomorra*) behandelde, deels omdat de Eerste Wereldoorlog uitbrak die een nieuwe dimensie toevoegde, deels omdat de relatie die hij was aangegaan met zijn secretaris Alfred Agostinelli eindigde toen deze in 1914 verongelukte.

Prousts gezondheidstoestand verslechterde; de enige zorg die hem kwelde, was of hij voldoende tijd zou hebben zijn werk te voltooien. In ongehoord korte tijd schreef hij de ontbrekende delen. De correcties daaraan werden onderbroken door zijn dood in 1922.

| HET PROUST-EFFECT

Wat Goethe is voor Duitsland, Shakespeare voor Engeland en Cervantes voor Spanje, is Proust voor Frankrijk. In de onderscheiding 'grootste schrijver van zijn land' schuilt het gevaar dat Proust net zo min wordt gelezen als zijn buitenlandse collega's. Dat risico wordt nog vergroot als we een blik werpen op de hindernissen die Proust opwerpt: ellenlange zinnen, gebrek aan structuur, ontbreken van handeling, zwartgalligheid. Het is een wonder dat Proust zich met een dergelijk boek ontwikkelde tot de belangrijkste schrijver van Frankrijk. De reden ligt waarschijnlijk hierin dat Proust van de lezer een meditatieve leeshouding eist die toegang verleent tot een geestelijke 'enclave'.

Op zoek naar de verloren tijd kan onmogelijk worden samengevat. Pogingen daartoe zijn terecht belachelijk gemaakt door Monty Pythons All England Summarize Proust Competition. De roman kan wel globaal in kaart worden gebracht aan de hand van de drie handelingsgebieden (Combray, Parijs, Balbec), de belangrijkste thematiek (liefde, mondaine leven,

bespiegeling) en de chronologie (zie het schema aan het eind van dit hoofdstuk).

Prousts roman gaat over de tijd. Maar tijdsindicaties in de vorm van jaartallen ontbreken vrijwel geheel. Dat is verwarrend voor wie houvast zoekt in de chronologie (de jaartallen in het schema heb ik moeten afleiden uit indirecte toespelingen), maar maakt de lezer erop attent dat Proust de gebeurtenissen uittilt boven de historische tijd om ze universele geldigheid te geven. Proust gaat het ‘verhaal’ uit de weg. Waar zich een gebeurtenis aftekent (de kus van Swann en Odette), laat Proust een gat vallen. De roman is een archipel, bestaande uit ontelbare losse eilandjes. Proust ontkende het fragmentarische karakter van zijn werk: hij suggereerde een onzichtbare architectuur, maar gebruikte dit argument voornamelijk om zich te verdedigen tegen aantijgingen van decadentie.

Een liefde van Swann is zo’n losdobberend eilandje. De band met de rest van de cyclus wordt gewaarborgd doordat dit deel het geheel weerspiegelt. De relatie Swann-Odette, de botsing tussen burgerij en high society en Swanns dilettantisme staan model voor de overige liefdesrelaties, de sociale verhoudingen en het estheticisme in de rest van de cyclus. Het enige verschil is dat Swann mislukt als scheppend kunstenaar, terwijl Marcel er wel in slaagt deze stap te zetten.

DE GROOTSTE SCHRIJVER VAN FRANKRIJK

Als er in het midden van de 20^e eeuw in Frankrijk een enquête zou zijn gehouden over de vraag wie beschouwd

moet worden als Frankrijks grootste schrijver, zou de uitkomst onbeslist zijn gebleven. Jean Racine had deze status in de periode dat ik studeerde. Mijn docenten constateerden het zonder enthousiasme, en wij hadden lak aan een oordeel dat de smaak weergaf van dezelfde grootvaders die Joost van den Vondel tot Nederlands grootste schrijver hadden uitgeroepen. Hoog tijd om het literaire pantheon te verbouwen en hedendaagse schrijvers op de plaats te zetten van de dinosaurussen. Baudelaire? Proust? Sartre? Er was geen duidelijke koploper, terwijl dat in Spanje (Cervantes), Engeland (Shakespeare) en Duitsland (Goethe) wel het geval was. Tegenwoordig is de situatie een stuk overzichtelijker. Als ik afga op het aantal literaire studies, verslaat Marcel Proust met gemak al zijn concurrenten. Hij heeft de status verworven van schrijver des vaderlands en staat nu op dezelfde eenzame hoogte als de nationale schrijvers van de naburige landen.

Het gevaar voor de grootste schrijver van een land is dat hij net zo min wordt gelezen als Cervantes, Shakespeare of Goethe. Dat gevaar is bij Proust nog eens extra groot vanwege de obstakels die hij opwerpt.

Om te beginnen zijn er de zinnen die soms bladzijdenlang doorgaan en waarvan de bijzinnen worden onderbroken door volgende bijzinnen die op hun beurt weer bijzinnen bevatten tot vier, soms vijf niveaus van onderschikking. Vervolgens is er de lengte van de roman die duizenden bladzijden lang oeverloos doorkabbelt, en in de golven waarvan meer dan een lezer is verdronken. In 1913 vroeg uitgeverij Fasquelle een criticus zijn oordeel te geven over het manuscript van *De kant van Swann* dat hen door Marcel Proust was toegestuurd. Het oordeel luidde als volgt:

Een meneer heeft last van slapeloosheid, hij ligt te woelen in zijn bed. Een jongetje kan de slaap niet vatten, omdat zijn moeder hem geen nachtkus heeft gegeven. Dezelfde meneer doopt een koekje in een kopje thee. Dit alles zou met de helft, met drie kwart, met negen tiende ingekort kunnen worden. Aan de andere kant is er geen reden waarom de schrijver zijn manuscript niet zou vertwee-, of zelfs vertienvoudigen. Omdat het procédé er blijkbaar uit bestaat urenlang door te leuteren, kan hij net zo goed twintig delen schrijven, als stoppen bij deel een of twee. Wat moet dit alles? Wat betekent dit? Waar wil hij naartoe? Ik kan er geen zinnig woord over zeggen!

Ten slotte is er Prousts zwartgalligheid. De verteller komt in de roman steeds vaker tussenbeide met opmerkingen over de zinloosheid van menselijk bestaan, de illusies die mensen najagen, de as waartoe hun liefdes wederkeren, de afgrond waarin hun vriendschappen verdwijnen. De toon die de verteller aanslaat is die van Predikers 'ijdelheid der ijdelheden'.

Ondanks dit alles wordt Proust beschouwd als de grootste schrijver van Frankrijk, misschien wel van de wereld. Hoe is dat mogelijk? Als mij het mes op de keel zou worden gezet, zou ik zeggen dat Proust een uitzonderlijk effect uitoefent op de lezer, een effect dat ik van elke schrijver verwacht, maar dat bij hem veel verder gaat dan bij elke andere schrijver. Het Proust-effect. Proust heeft dat effect beschreven in een tekstje dat hij aan lezen wijdde: *Over het*

lezen; *De verheven en verfijnde enclaves van het verleden*.¹ Lezen, zegt Proust, vraagt van de lezer een bepaalde houding. De lectuur vraagt hem zich los te maken van zijn dagelijkse bezigheden en zijn geest vrij te maken om een andere wereld te betreden. De lectuur biedt hem een geestelijke enclave waarheen hij zich kan laten vervoeren als de omstandigheden gunstig zijn en de boeken die hij leest aan de hoogste eisen voldoen.

Het effect dat de lectuur van *Op zoek naar de verloren tijd* op de lezer uitoefent, is verwant aan dat van meditatie. *Op zoek naar de verloren tijd* vereist, meer dan welk ander literair werk, een houding van inkeer, maar die garandeert nog niet dat de lezer toegang krijgt tot de tekst. De complexiteit van de zinnen en de vrijwel ontbrekende verhaallijn zijn de belangrijkste oorzaken van een belangenconflict dat de kop opsteekt als ik mijn lectuur wil beginnen of hernemen. Aan de ene kant zijn er de beslommeringen van alledag, de dingen die gedaan moeten worden, de telefoontjes die moeten worden gepleegd, de ontmoetingen met collega's, vrienden en familie; aan de andere kant de wereld van *Op zoek naar de verloren tijd*. Op deze beslommeringen strandt mijn wens het boek binnen te gaan. Ik kan het idee niet uit mijn hoofd zetten dat een telefoontje me herinnert aan een gemaakte afspraak, aan een verzoek tot hulp. Welke mails zijn me gestuurd, terwijl ik zat te staren

¹ Marcel Proust, *Les hautes en fines enclaves du passé. Sur la lecture*, Le temps singulier, Nantes, 1979. Gedeeltelijk gereproduceerd in Marcel Proust, 'Journées de lecture', in Marcel Proust, *Contre Sainte-Beuve, précédé de Pastiches et mélanges*, Gallimard, Pléiade, 1971, pp. 160-194.

De essentie van Proust biedt een beknopte inleiding tot het werk een van de grote romanciers aller tijden. Het beschrijft de zeven delen van *Op zoek naar de verloren tijd* als de geschiedenis van een geestelijke reis, waarin sensuele roes, maatschappelijke ambities, liefde, ziekte en dood allemaal voorbijkomen. Een verhelderend en toegankelijk boek dat onmisbaar is voor wie Proust beter wil leren kennen.

Op zoek naar de verloren tijd van Marcel Proust (1871-1922) is een van de indrukwekkendste romans uit de wereldliteratuur. Het is ook een van de minder gemakkelijk te lezen boeken. Zeven kloeke delen telt de romancyclus, en je verdrinkt snel in de taal van Proust. Een kleine introductie is daarom wel zo aangenaam: Maarten van Buuren heeft zich ertoe gezet om *Op zoek naar de verloren tijd* helder samen te vatten en de thematiek duidelijk te beschrijven.

